

רבי משה חיים לוצאטו

ספר דרך חכמה

מבוסס על הטקסט במאגר <http://hebrew.grimoar.cz/>

עיצוב: יהודה איזנברג

תשי"ע

התוכן

[מהי דרך הלימוד להבין ולהחכים?]
מהי הסיבה והתכלית ברצון ללמוד?
[תכלית האדם קרבת אלהים]
[עיון ומעשה]
[מעשים הכרחיים ובחיריים]
[שלושת סוגי המעשים הבחיריים]
[הכוונה עיקר במעשים העיוניים]
[ארבעה סוגי עיונים]
המין האחד הוא אשר הוא אמצעי מצד עצמו.
והמין השני, הוא אשר איננו אמצעי לתכלית מצד עצמו,
אבל הוא אמצעי לו במקרה.
[מה בין ביאור המצוות למדעים?]
המין השלישי הוא, שאינו אמצעי לא מצד עצמו ולא במקרה -
[אמנות ופרנסה]
אך המין הרביעי, הוא אשר איננו אמצעי -
[איזה עיון ראוי לבחור, ובאיזה שיעור]
[עיקר עיונו של אדם במה יהיה?]
סדר החשיבות: עיון באלקיות, במצוות ובחכמות
הזהירות הדרושה בחלק העיון הדרוש לעבודה
[סדר הלימוד הרצוי]

[מהי דרך הלימוד להבין ולהחכים?]

תלמיד: רבי, הנה כאיל תערוג על אפיקי מים כן תערוג נפשי אל הידיעות ואל המושכלות, ולבבי בוער באש החמדה והתשוקה, לדעת להבין ולהתחכם. על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך, שתחנני ותורני הדרך אשר אלך בה, ותלמדני ותודיעני מה החכמות אשר ראוי לי לבקש, ואיזה אורח אהלך להשיג אותן דבר על בוריו.

רבי: בני, הלא ידעת כי כל פועל יש לו סיבה מעוררת, המעירה אותו לשיפעל. וכל פועל ברצון פועל לתכלית מה, באופן שעיקר רצונו יהיה בתכלית ההוא. ואולם בעבורו ירצה בדברים אשר יכיר או יחשוב היותם אמצעיים שעל ידם יושג התכלית ההוא.

מהי הסיבה והתכלית ברצון ללמוד?

עתה אמור נא, מה היא הסיבה המעוררת אותך לדבר הזה אשר אתה מבקש?
או מה הוא התכלית אשר תרצה להשיג אותו?

תלמיד: אמנם הסיבה המעוררת אותי, הוא הצער אשר אנכי מרגיש מההסתערות אשר נפשי מסתערת לעמוד על ידיעת העניינים המובאים לו מן החושים או העולים בדמיונה, ותכליתי הוא ליישב את נפשי ולהשקיט את רוחי המתפעם בספיקותיו וחסרון השגתו.

רבי: היש לך עוד תכלית אחר עם התכלית הזו, יהיה שווה לו או טפל אליו?

תלמיד: כן אדוני. כי הנה מלבד התכלית שזכרתי, מביט אני אל תכלית אחר, שהוא להיות איש בין האנשים. ושאוכל גם אני לחוות דעי בין מקהלות החכמים, ולא אהיה ביניהם כאבן דומם, או כאלם לא יפתח פיו. ועוד מתכוון אני לשאכיר גדולת הבורא ית' מתוך גדולת בריותיו, ואשבח שמו הגדול על עומק מחשבותיו.

רבי: היטבת מאוד לסדר תכליותיך לפי הדרגתם ברצונך, כי אולם באמת תכליתך הראשון הוא למצוא נחת לרוחך ושבעה לחמדת נפשך, שהיא הסיבה אשר העירתיך, ובעבורה נתעוררת לבקש לך מנוח אשר ייטב לך. ואחר זה תביט בכוונתך להיות לך מהלכים בין משכילי העם. ואילו לא ידעתיך והכרתך מאז, חפשו וחקרו בטבעך, הייתי אומר היות זה לך התכלית הראשון והעיקרי באמת, בהיותו העיקרי כמעט לרוב שוקדי דלתות הלימודים.

אך בראותי אותך נוטה אל החקירה בטבע, אאמין היות ישוב ושביעת החמדה הטבעית הזאת תכלית עיקרי לך -

וההיכנס בחברת החכמים, והיות צולח ביניהם, שני לו בהדרגה.

והשלישי היכר גדולת הבורא ית', שאמרת כי היות זה התכלית העיקרי וראשון ואפילו שני, אינו מצוי אלא אצל מי שהשיג כבר עניינים רבים מהחכמה אשר לא השגת אתה עדיין.

וכבר רואה אני שחסר לך תכלית רביעי בדבר הזה. שאילו היה לך, ודאי שלא היית יכול לחדול מלמנותו ראשון לכל התכליות, ואולם חסר הוא לך מפני שחסרה לך סיבה שתעריך לבקש אותו. אבל אני אגלה אוזנך ואודיעך את אשר לא ידעת, עד שיוולד לך ההתעוררות החסר ממך, אז מאלו תבקשהו.

תלמיד: אמצא חן בעיניך רבי, והודעתני אורחות חיים.

[תכלית האדם קרבת אלהים]

רבי: הלא ידעת כי תכלית מה ששם האדון ב"ה את האדם בעולם הזה הוא רק לשיקנה ושיג בעמלו את השלמות האמיתי, שהוא ההתקרב לו ית' תכלית הקריבות שאפשר, והתדבק בו תכלית הדבקות שאפשר. מאומתת היא הפינה הזאת, או לאו?

תלמיד: מאומתת היא אצלי וברורה מטענות תוריות, דהיינו מן הכתובים, ומקבלת החכמים, ומטענות שכליות כמו כן.

רבי: אם זה ברור אצלך, הנה לא תסתפק גם כן בתולדה הנולדת מזה, והיא שאם כל עיקר מציאותו של האדם בעולם הזה הוא לתכלית הזה, הנה ראוי לו שינהג כל עניינו כולם להשיג את התכלית הזה, ולא להפריע או להטות עצמו ממנו. שהרי כל עניין מהם שינטה מן התכלית, נמצאת נפרעת בעניין ההיא עצתו ית'. ודי שיהיה דבר נגד כוונתו לשיהא ראוי להתרחק ממנו.

והתבונן עוד ותראה, כיון שרק השלמות האמיתי הוא הטוב באמת, המעשה הנוטה ממנו הנה הוא נוטה מן הטוב. ואם כן ודאי הוא רע, או לפחות דבר מותר ובטל, הבל וריק, שראוי ודאי לכל משכיל לסור ממנו.

תלמיד: גם זה פשוט אצלי. כי בודאי אינו ממשפט החכמים לבקש הָעָרֵב, כי אם לבקש הטוב האמיתי. וכל פועל אשר איננו אמצעי לו, אינו אלא מותר ובטל, ואינו מעצת השכל לפעול אותו.

רבי: אחרי היות כל זה מאומת אצלך, הנה תבין ודאי שכל התעוררות פעולה אשר יולד ברצונו של האדם, ראוי לו שישקול אותה בפלס התכלית הזה שזכרנו. כי אם תסכים לתכלית יעשנה, ואם אין יעזבנה.

[עיון ומעשה]

ואולם פעולות האדם שני מינים: האחד עיון והשני מעשה. ושניהם צריכים תמיד להיות נדונים על פי התורה הזאת שאמרנו, שהוא להיותם מסכימים עם התכלית ועוזרים לו, ולא נוטים ממנו, כל שכן נגדיים אליו. והנה הדבר הזה **במעשה** ידוע הוא, ואין זה המקום והעת להאריך בו, אך אדבר בו בקצרה מה שצריך ללמוד ממנו **בעיוני** שהוא הנדון שלנו.

[מעשים הכרחיים ובחיריים]

והנה תראה שיש בפעולות האדם מוכרחות ובחיריות. כי יש מה שטבעו מכריח לו או קיבוצו המדיני, ויש שתלויות בבחירתו לגמרי. **ואמנם המוכרחות** אין בהם עצה, כי ההכרח לא ישובח ולא יגונה.

אמנם כבר אפשר שתמצא בפעולה אחת הרכבה מההכרח ובחירה, כי עיקר הפעולה יהיה מוכרחי, ואופן העשותה בחיריי בכולו או במקצתו. ואולם כל מה שמצד ההכרח לא תיפול בו עצה כמו שכתבנו, כי אם במה שמצד הבחירה.

[שלושת סוגי המעשים הבחיריים]

והנה המשפט הכולל, אשר לכל פעולות שמצד הבחירה, הוא שכל פעולה בחיריית ראוי שתהיה או קיום מצוה או הכנה לקיום מצוה, או הסרת מניעה לו. ונוסף על זה תנאי, שלא יהיה בה ביטול והפרה לשום חוק מחוקי התורה והעבודה בשום צד, לא במהות הפעולה ולא בשום מקרה מהמקרים המתחברים לה.

ואם לא תהיה הפעולה מאחד מהמינים האלה, או אפילו תהיה מאחד מהם, אך יהיה בה או במקרה ממקריה הפרת חוק התורה, ראוי לחדול ממנה.

דרך משל: כבר יוכל להיות הטיול הכנה לעבודה, אם יצטרך לאדם כדי להרחיב את דעתו שיהיה מוכן להשכיל. אך אם הטיול במהותו לא יהיה מן המותרים, או בכמותו יהיה יותר מדאי, או יהיה בחברת בלתי מהוגנים וכיוצא בזה, הרי הוא מכלל הפעולות אשר לא תעשנה.

והנה כמשפט הפעולות כך משפט העיונים בלי הפרש כלל, כי כיון שתכלית כל ענייני מציאות האדם בעולם הוא תכלית אחד, צריך גם כן שכל ענייניו ילכו מהלך השגתו ותהיה מגמתם הצלחתו.

תלמיד: הנה הארת עיני בטוהר לקחך רבי, ואת אשר לא השיגה דעתי הורתני. עתה חנני נא בפרטים, כאשר בכלל חננתני, ולמדני לשפוט את העיונים כולם משפט צדק, על פי התורה הזאת.

[הכוונה עיקר במעשים העיוניים]

רבי: תחילה צריך אני לעוררך עוד על עיקר אמיתי. והוא, שכמו שבמעשיי הכוונה עיקר גדול, והיא הגודרת את הפעולה עצמה, אשר על כן מלבד כשרון המעשה יצטרך כשרון הכוונה, כך בעיוני: כדי שיהיה העיון מהאמצעיים המביאים להשגת התכלית האמיתי שזכרנו, שני תנאים יצטרכו לו, המין והכוונה, דהיינו שיהיה מין עיון המביא אל התכלית הזו, ותהיה הכוונה בו לבא אל התכלית הזו. כי אם הכוונה לא תהיה בו אלא לשביעת החמדה שזכרת בראשונה, אפילו אם יהיה העיון בעצמו הנכבד שבעיונים, הנה יועם חשיבותו, ותשפל מעלתו, כי כבר ישוב להיות בקשת הערב, לא בקשת הטוב. כי אע"פ שמצד עצמו הוא טוב, הנה הבקשה עליו אינה מצד טובו, אלא מצד עריבותו.

אמנם אחרי היות הכוונה מיושרת להשיג את התכלית האמיתי, אז ייחקר העיון עצמו לבחון את עניינו, כי אם יסכים אל התכלית - יהיה לאחוז בו, ואם לאו - לחדול ממנו.

תלמיד: בצדק כל אמרי פיד, ואין מקום ללבבי להסתפק בם.

[ארבעה סוגי עיונים]

רבי: אמנם מיני העיונים בבחינת יחס עם התכלית, ארבעה:
הא' העיון שהוא אמצעי להשגת התכלית מצד עצמו.
הב' שאינו אמצעי לו מצד עצמו, אבל הוא אמצעי במקרה.
הג' שאינו אמצעי לו לא מצד עצמו ולא במקרה, אך הוא שב לאמצעי במקרה.
הד' שאינו לא אמצעי מצד עצמו ולא אמצעי במקרה, ולא שב לזה כלל.

ועתה אבאר לך כל דבר ודבר בפני עצמו.

המין האחד הוא אשר הוא אמצעי מצד עצמו.

ויתחלק לעיקרי והכניי.

העיקרי הוא שהתולדה הנולדה ממנו מיד היא השגת התכלית.
וההכניי הוא שאין השגת התכלית נולדה ממנו מיד, אלא אחר עיון אחר שיבוא אחריו שהוא העיקרי שזכרנו. אמנם הנה הוא עיון שמכין את הדרך אל השכל ליכנס בחקירת העיקרי.

והנה העיקרי אינו אלא העיון באלקות, דהיינו בסתרי יחודו ית' ורוממותו ושלמותו, וההנהגה שהוא מנהג את עולמו, וכן סתרי בריותיו וכוננותיהם, והעבודה שהטיל על מי שהטיל מהם, והשראת כבודו ושכינתו, ושפע נבואתו ורוח קדשו - זהו העיון אשר בו תלה האדון ב"ה שלמותו של האדם, ובזה הוא מתקרב לו ומתדבק בו דביקות שלם.

ובשיעור מה שישתדל להשיג מן העיון הזה, כך יהיה שיעור השלמיות שיקנה, והקורבה שיתקרב. והוא מה שציוו עליו הנביאים באומרם, 'וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלקים' וכו', 'דע את אלקי אביך ועבדהו', 'כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי'. אך תזכור את אשר הזהרתך על ענין הכוונה: שאם יהיה העיון רק לשביעת החמדה, אין זה העיון עיקרי שאני אומר לך עתה. אלא העיון באלקות בכוונה המיושרת, שהיא לעשות נחת רוח לפניו ית', שגזר עלינו שנשתדל לקנות שלמותנו בעיון הזה ונעשה רצונו.

וההכניי גם הוא יתחלק לשנים:

הא' הוא כלל כל הידיעות שצריך האדם לידע קודם שיכנס לחקירות העיון באלקות, והם אותם שעליהם נבנות החקירות ההן, וזהו כלל כתבי הקודש וביאוריהם העיקריים, ומאמרי החכמים ז"ל בש"ס ובהגדות, כי עליהם נוסדים חקירות העיון באלקות.

והב' הוא כלל דרכי החקירה והבחנת העיונים, והוא הלימוד ההגיוני שצריך האדם ללמד בהם את שכלו, כדי שיוכל להבחין ולחקור מה שצריך לחקור ולהשיג מה שצריך להשיג באלקיות. כי זולת זה לא יוכל להגיע לעולם אל הידיעה הנכונה והברורה. כאומן אשר יחסרו לו כלי האומנות, שלא יוכל ודאי להוציא כלי למעשהו.

והמין השני, הוא אשר איננו אמצעי לתכלית מצד עצמו,

אבל הוא אמצעי לו במקרה.

ויתחלק גם הוא לשנים:

האחד הוא בביאור כל המצות והדינים בכל שורשיהן ופרטיהן הראשיים. כי הנה עיון זה בבחינת עיון, לא אמצעי לתכלית ולא הכניי לעיון עיקרי, אבל הוא הכניי לאמצעי אחר בלתי עיוני, והיינו מעשה המצוות, שגם הוא אחד מן האמצעיים לתכלית כמו שביארתי. והרי זה עיון מצטרף לשיוכל המעשה ליעשות, ומצד זה נמצא גם הוא מכלל האמצעים, אך בדרך מקרה כמו שביארתי.

והחלק השני מן האמצעים במקרה, הוא כלל קצת חכמות שצריכים אנחנו להם לאיזה חלק מחלקי מצווה או מצוות. דרך משל, ההנדסה התשבורת והתכונה, שנצטרך להם לענייני מצות העיבורים והכלאים והתחומין וכיוצא.

[מה בין ביאור המצוות למדעים?]

תלמיד: הרשיני ואשאלך, במה ייבדלו שני החלקים האלה שמנית אותם לשנים?

רבי: ההבדלים ביניהם מבוארים.

ראשונה, כי הנה ביאור המצוות עסקו הוא עניין שהוא עצמו אמצעי לתכלית, כי הנה כולו סובב על המעשה המצווה שהוא אמצעי לתכלית כמ"ש. ונמצא שמגמתו הוא ידיעת מה שהוא אמצעי לתכלית.

אך אלה החכמות שזכרנו, אין עסקם עניין אמצעי, ואין מגמתם לבאר עניין זה, אלא עסקם ומגמתם חלק מחלקי המציאות, שאין ידיעתו מתעלה ומוריד לתכלית הכללי, אלא שתשמש ידיעתו לעזר לאחד מענייני המצוות והעבודה.

דרך משל, ההנדסה עסקה הוא השיעור והמידה, ומגמתה לבארו בכל פרטיו. התשבורת עוסקת במספר ומבארת כל פרטיו, וכן כולם. הרי שאין עוסקם עניין עוזר לתכלית הכללי, אלא שידיעתו תועיל לעניין מענייני המצוות כמ"ש.

והשניה, כי ביאור המצוות, מלבד היותו הכניי למעשה, הוא עצמו קיום מצווה, כי צונו הבורא ית' להגות בתורתו, כמו שאמר 'ודברת בס' וכו'. ונמצא שהוא בעצמו מצווה, לבד מהתועלת היוצא ממנו לקיום כל המצוות. ובבחינה הזאת הוא בעצמו אמצעי לתכלית, לא בבחינת עיון אלא בבחינת מעשה מצווה. מה שאין כן ידיעת החכמות שזכרנו, שאנחנו לא נצטוונו להגות בהם, אך ידיעתם הכרחית לנו למה שצריכים אנחנו בעניינים מענייני העבודה, והרי זה כפעולות המוכרחות אשר לנו במעשה, שאלו יצויר העדר הכרחם, לא היה לנו להשתדל לעשותם כלל.

תלמיד: דבריד לי למשיב נפש, ובנועם לקחך אתה נותן מעדנים לנפשי.

רבי: אשוב עתה להשלים דברי בביאור ארבעה המינים שהזכרתי לך.

המין השלישי הוא, שאינו אמצעי לא מצד עצמו ולא במקרה -

אך הוא שב לאמצעי במקרה, והוא כלל החכמות והמלאכות אשר אין להם עניין בהבנת ענייני המצוות ולא בחקירות האלקיות, אבל כבר יאותו בזמן אחד או באיש אחד או במקום אחד עם התכלית.

[אמנות ופרנסה]

דרך משל, הנה מלבד ההכרח אשר לאדם לפרנס את עצמו, חובה עליו גם כן מצד התורה. שכך לימדונו ז"ל, 'ובחרת בחיים' - זו אומנות. ואמרו, יכול יהא יושב ובטל, תלמוד לומר 'ובכל משלח ידך אשר תעשה'. ועתה, הבורח באחת מן האומניות להיות לו לפרנסה, הנה ודאי שיצטרך לדעת כל הידיעות המצטרכות לאומנות ההוא. דרך משל, מי שייקח לו לאומנות מלאכת הרפואה, הנה ודאי שיצטרך לו ידיעת הטבע והניתוח ושאר העניינים המצטרכים להיות תופס באומנות הזה. אדם שצריך ללכת בין חכמי הגויים, הנה יאות לו שילמד מה שיכבדוהו בעיניהם, ונמצא שם שמים מתקדש על ידו, וכן כל כיוצא בזה.

אך המין הרביעי, הוא אשר איננו אמצעי -

לא מצד עצמו ולא במקרה, ולא שב לזה כלל. והוא כלל העיונים שאינם נוגעים בהבנת המצוות, ולא בחקירות האלקיות, למי שאינו צריך להם לא לאומנות ולא לשום טעם אחר של עבודה, אלא להשתוקק בידיעה ההיא מפני הערבות והנועם שמצא בה, ככל הטיולים האחרים ותענוגות בני האדם.

הנה ביארתי לך מיני העיונים למדרגתם. ואם מסתפק אתה בדבר ממה שביארתי לך, שאל.

תלמיד: אין לי ספק בכל דבריד, כי על כולם יעיד המציאות. ולא יוכל להסתפק בהם אלא מי שאין הבחנתו שלימה.

[איזה עיון ראוי לבחור, ובאיזה שיעור]

רבי: אחר שביארתי לך מיני העיונים, הנני צריך לבאר לך איזה מהם ראוי לבחור, ובאיזה שיעור ראוי לבחור בו.

והנה זה פשוט שלפי רוב טוב התולדה היוצאה ממעשה מה או מיעוטו, כך ראוי להרבות במעשה ההוא או למעט בו. ואם כן העיון אשר תולדתו היא השגת השלמות האמיתי, ודאי שראוי להרבות בו כל מה שאפשר, כי כפי השיעור אשר נרבה בו, כך יהיה שיעור השלמות שנשיג. ומי שיפחת ההשתדלות בו, כשיעור מה שיפחת - כך ייגרע ממנו שלמות.

אך ההכניי שאין טוב תולדתו אלא מצד מה שהוא הכנה לעיקרי, הנה כשיעור מה שיצטרך ממנו לתועלת העיקרי, כך ראוי שיהיה שיעור ההשתדלות בו, לא פחות ולא יותר. כי אם יפחות מן הצורך, ימצא בעצמו חסרון הכנה לעיקרי; ואם ירבה על הצורך, הנה הריבוי ההוא מ[יותר] לגמרי.

והמין השני כמו כן, שאינו אמצעי אלא במקרה להיותו דבר מצטרך והכניי לקיום המצות, הנה כפי שיעור מה שנצטרך לו לקיום זה, הוא שראוי להשתדל בו לא פחות שלא תחסר הכנה, ולא יותר שלא יהיה פועל בטל.

והמין השלישי, שאינו אלא שב לעבודה, הנה במידה הזאת יימדד גם הוא, שרק בהיותו לעבודה, וכשיעור המצטרך לעניין ההוא שבו שב לעבודה, הוא שיהא ראוי להשתדל בו, וכל יותר על זה - אינו אלא מותר ובטל.

כל שכן המין הרביעי, שכולו מותר ובלתי ראוי כלל, לפי העיקרים שהקדמתי לך, והמשתדל בו אינו אלא מטה ומפריע עצמו מן השלמות, והולך אחרי ההבל לגמרי, ומאומה לא ישא בעמלו שיולך בידו לעולם שכלו ארוך.

[עיקר עיונו של אדם במה יהיה?]

תלמיד: מה שנראה לי ללקט מכלל דבריך הוא, שעיקר עיונו של האדם ראוי שיהיה באלקיות, ויעיין בכתבי הקודש ובביאוריהם ומאמרי חז"ל, למה שצריך לבנות עליו בניני העיון באלקיות.

ובהגיון - שיעור מה שצריך לדעת דרכי החקירה והלימוד ולא יותר. ובביאור המצות והדינים, מה שצריך למעשה.

ובחכמות ההנדסה והתשבורת וזולתם, שידעתם הכרחית לעניינים מן המצות - שיעור מה שיצטרך לדבר הזה ולא יותר.

ובשאר החכמות שאין להם עניין לא באלקיות ולא במצות - מה שצריך להם לאיזה טעם של עבודה לבד, ובשיעור המצטרך לפי הטעם ההוא ולא יותר. ומי

שאינו צריך להם, אין לו להשתדל בהם כלל, אלא יהיה כובש תשוקתו, כמו שכובשה בעניין כל שאר המותרות, במאכלים וטיולים וכדומה.

סדר החשיבות: עיון באלקיות, במצוות ובחכמות

רבי: כפתור ופרח! אין להימין ואין להשמאיל מכל אשר דברת. אך עודני צריך להזהיר לך קצת הזהרות בקצת מן העיקרים האלה. כי הנה חלק ביאור המצות כבר הראיתיך שהוא אמצעי למקרה מצד המעשה, אך הוא בעצמו מצווה כמו שביארתי. ואם כן, ודאי שיהיה יותר ראוי להשתדל בו מהשתדל בחכמות ההם בלא צורך, כי זה מצווה וזה לא. אמנם על כל פנים לא יגיע ערכו לערך העיון באלקיות, כי זה יש בו שתים לטובה, דהיינו הלימוד שהוא גם כן מצווה, ומהות העיון שהוא אמצעי היותר חזק להשגת השלמות. והעיון בביאור המצווה אין בו אלא אחד, שהוא היותו מצווה כמו שבארתי. אך בבחינת מהות העיון אינו אלא הכנה למעשה, ואם כן יותן לו חלק בהשתדלות יותר משאר הדברים, אך לא יגיע אל השיעור ההשתדלות באלקיות אלא כערך השפל עם העיקרי.

עוד צריך שתבדיל בין מי שרבים צריכין לו להורות הוראה, ובין מי שאינם צריכין לו. כי את שרבים צריכין לו, יצטרך להרבות קצת יותר בחלק הזה של ביאור המצוות יותר מן האחרים.

הזהירות הדרושה בחלק העיון הדרוש לעבודה

עוד צריך אני להזהירך בחלק העיון אשר איננו אמצעי כלל, אך שב לעבודה, כי כאן צריך השקפה גדולה לינצל מפיתויי היצר וערמת כזביו, שפעמים רבות עושה לאדם שיטעה הוא אל עצמו ולוקח מן העיונים מה שטעותו נוטלו, ואומר לנפשו זה צריך לי, או זה שב לעבודה, וכונתי לשמים, מזה יצא לי תועלת במדות או בדעות. ואולם אמיתת הדבר אינו אלא שתאוותו היא הנוטה אותו ואחריה הוא נמשך. ואם יבקש הדבר, יראה שאותו התועלת שהוא חושב או אומר או רוצה לומר שילקוט מן העיון ההוא, כבר יצא לו מן העיונים התוריים גם כן אם יעמל בס, ואולי יותר שלם. כללו של דבר, הטוב והרע שניהם נתונים הם לבני האדם. הרוצה שיחיה יבחר בחיים, ואל יטעה את עצמו. ומקרא מלא צווח ואומר: 'החיים והמות נתתי לפניך ובחרת בחיים למען תחיה'.

[סדר הלימוד הרצוי]

תלמיד: הנה הגדלת חסדך עמדי באשר למדתני עד הנה. עתה הואל נא והודיעני איזה סדר אקח ללימודי למען אצליח.

רבי: הנה מה שצריך כל הרוצה להיות חכם בישראל לדעת תחלה, הוא כ"ד הספרים עם ביאוריהם הראשיים.

ואחרי זה י"ג מדות שהתורה נדרשת בהם, עם כל ביאוריהם, כי הם דרכי התורה שבעל פה.

אחר כך צריך שידע לימוד הש"ס עד שידע להבין כל הלכה שתהיה על בוריה, וידע דרכי המשא ומתן בקושיות ובתירוץ. וידע להבדיל בין תירוץ הדחייה ובין התירוץ האמיתיים; ובין הקושיות הנעשות להצעה לתירוץ, והקושיות החזקות והאמיתיות.

ואחר שידע כל אלה ראוי שילמד כל הש"ס מראשו לסופו, בהבנת לכל פשוטי הסוגיות על בורין.

אחרי כן צריך שילמד ספר היד להרמב"ם מראשו לסופו עם מפרשיו, לדעת מוצא כל דין ודין.

אחר כך ילמד הש"ע ויראה כל דין שיש בו חלוק מדברי הרמב"ם, או נוסף עליהם יבקש מוצאו בבית יוסף ויבין טעמו ונימוקו.

אחר כך ילמד כל מדרשי הקדמונים עד תומם.

עוד ילמד מלאכת ההיגיון והמליצה והשיר עד שידע אותם, ויזהר ללמוד אותם מספרי המחברים שקצרו בהם.

עוד ילמד עיקרי ההנדסה התשבורת והתכונה הראשיים עד שידעם, ושאר החכמות והמלאכות מה שצריך לו ילמד עד שידעם. ואז ישם עיקר כל עיונו באלקיות כל מי חיינו.

ואולם אין צריך שילמד כל הש"ס תחילה, ואחר כך יתחיל בהרמב"ם ואחר כך המדרשים ואחר כך החכמות. אלא יחלק שעותיו ללימודים האלה, וירבה תחילה באותם שכמותם יתר, עד שיגמור אותם. ואחר שגמרם אז יוכל למעט בהם מרגילותו הראשון, רק שיקבע להם שעות שלא ישכחם.

והמלאכות והחכמות החיצוניות, כשידעם יניחם. אך למען לא ישכחם, יחזור עליהן בהפנותו אל בית המים.

ויחלק שעותיו באופן שעיקר עיונו והשתדלותו יהיה באלקיות, ומכל שאר חלקי התורה לא יניח ידו, אלא ילמד בהם דבר יום ביומו לחיבובה של תורה.

וה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה.

ברוך ה' לעולם, אמן ואמן.